

Психолого-педагогически предпоставки за ефективна комуникация в обучението по майчин език в Република Сърбия

Ивана Младенов-Бочева

СУ „Св. Климент Охридски“
Имейл: ivanabocheva@gmail.com

Абстракт: През последното десетилетие от възстановяването на обучението на майчин български език в Република Сърбия, като цяло се регистрира тенденция към увеличаване на броя на държавните училища в рамките на които се организират паралелки с този вариант на обучение. Това от своя страна показва, че малцинствената група предпочита да използва майчиния език на учениците като ключов ресурс за учене в училищата и тук ролята на училището е да подпомага тяхната образователна интеграция. Проучването на специфичните особености на комуникативните процеси, протичащи по време на обучението на майчин език е от особено значение с оглед повишаване на неговата ефективност. В статията са изведени и представени важните комуникативни умения, които трябва да притежават участниците в образователния процес за подпомагане на обмяната на информация в конкретната социално-образователна среда.

Ключови думи: обучение на български език, майчин език, българи в Република Сърбия, комуникация, комуникативни умения.

Psychological and pedagogical prerequisites for effective communication for education in native Bulgarian language in the state schools in the Republic of Serbia

Ivana Mladenov-Bocheva

Sofia University “St. Kliment Ohridski”
E-mail: ivanabocheva@gmail.com

Abstract: During the last decade from the recovery of the education in native Bulgarian language in Republic of Serbia a trend is under way of an increase of the number of State schools where classes with this educational variant is organized. This fact from its side shows that an increasing part of the minority group prefers to apply the students' native language as a key resource for learning in the schools and here the role of the school is to support their educational integration. The study of the specific features of the communicational processes resulting when the education in native language under way is of special significance in order its efficiency to be improved. The important communicational skills that the participants in the educational process should own for supporting of the informational exchange in the concrete social-educational surroundings are brought out and presented in the article.

Keywords: education in Bulgarian language, teacher, native language, Bulgarians in Republic of Serbia, communication, communication skills.

Уводни думи

„Обучение на майчин български език“ е термин с който се обозначава една от законовите възможности за употребата на езика на българското малцинство в държавните училища в Република Сърбия. Условието и редът за организация на

учебния процес на майчин език в системата на училищното образование на Република Сърбия се определят в рамковия закон за образование, както и в други частни (специални) закони: Закон за основното образование, Закон за средното образование, Закон за учебниците и учебни помагала, както и в Закона за националните съвети на националните малцинства и в други закони и подзаконови нормативни документи.

Изброените по-горе закони на Република Сърбия дават следните възможности за употреба на българския език в общественото образование:

- Обучение на майчин български език;
- Билингвално обучение;
- Обучение на сръбски език, с изучаване на учебен предмет „български език и литература с елементи на национална история и култура“;
- Обучение на сръбски език, с изучаване на учебен предмет „български език и литература с елементи на национална история и култура“, под формата на факултативна дисциплина.

Резултати от изследването

Обект на настоящата разработка е само първият вариант, а именно обучението на майчин български език, който се провежда съобразно утвърдените сръбски учебни планове и програми и се осъществява на български език (езика на обучението е български), което не изключва задължителното изучаване на сръбски език.

Организирането и провеждането на обучение на български език е възможно, ако в I клас на основното образование и IX клас на средното образование има записани поне 15 ученика. Законът допуска по изключение да се провежда подобно обучение и при по-малко от посочения брой ученици, желаещи да се обучават изцяло на майчин език. Тази възможност е регламентирана в чл. 12 от Закона за основното образование и възпитание по следния начин: “Министерството дава съгласие, след получаване на становище от страна на националния съвет на съответното малцинство. Ако националният съвет не се произнесе в срок от 15 дни, считано от деня на получаване на заявлението, приема се, че становището е дадено“ [1].

Хронологическият преглед на историческите факти относно обучението на майчин език на българите в Република Сърбия показва, че има дългогодишно прекъсване на традицията, но преди десетилетие тя отново е успешно възстановена. Към момента паралелки с този вариант на обучение се организират в три училища в Република Сърбия, а именно: Основното училище в град Босилеград, Гимназията в град Димитровград и Гимназията в град Босилеград. В изброените училища, в които се обучават предимно деца от българското малцинство, има паралелки с български език, в които сръбският език се изучава като учебен предмет, както и паралелки със сръбски език, където реципрочно българският език се изучава като учебен предмет. За съжаление, след възстановяване на традицията да има обучение на български език, възникват множество трудности, които сериозно възпрепятстват осигуряването на качествено образование за учениците от българското малцинство. Основните проблеми са свързани най-вече с липсата на учебници и учебни помагала, които, макар и гарантирани от закона, са частично осигурени за този вариант на обучение. Другият голям проблем е невъзможността да се изучава предписаното в закона учебно съдържание, което се отнася до националната история и култура на съответната малцинствена група, поради отсъствието на ясно разписани стандарти, както и на подходящи учебни програми. По този начин учениците от българското малцинство в Република Сърбия са лишени от базисни познания за националната история и култура, тъй като това не е част от програмите на такива учебни предмети като история, география, музикално или изобразително изкуство [2]. Липсата на тази важна

образователна основа, която в себе си съдържа комуникацията, системата от знания, норми и ценности на индивида, липсата на усвояването ѝ в процеса на обучение в училище, води до трудности както при по-късното включване на детето към общността, така и за неговото самоутвърждаване в социалната група [3]. Така този вариант на обучение бива лишаван от своята уникалност да съдържа в себе си културата на малцинствената група, което е и основен мотив за неговия избор от страна на децата и техните родители.

Анализът на данните за броя на учениците по учебни години за последното десетилетие от възстановяването на образованието на майчин език, разкриват тенденция към увеличаване на броя на учениците, които избират този вариант на обучение и то в прехода към средното образование. Връзката може да бъде потърсена с академичната мобилност на учениците и желанието им да продължат обучението и по-нататъшната професионална реализация в България.

Целта на настоящия доклад да бъдат разгледани възможностите за ефективна комуникация, които могат да се приложат в обучението на майчин български език в Република Сърбия.

Прегледът на специализираната литература показва, че трудно може да се открие приемлива дефиниция, която цялостно да описва феномена комуникация предвид нейния сложен и многостранен характер. По тази причина или просто защото този термин е много популярен и широко използван, повечето автори не предлагат тълкувания [4]. В психологията се приема, че с помощта на термина общуване се разкрива сложността на човешките взаимоотношения в много по-голяма степен, отколкото с понятието за комуникация. Така, че определението на термина за общуване е по-широко, в сравнение с това за комуникация [5]. Комуникацията по-скоро се определя като процес, при който състоянието на нещата се предава по информационните канали от подателя до реципиента с помощта на символни средства [6]. Основната цел на общуването е обмен на информация под формата на намерения, мисли, емоционални състояния по повод някаква съвместна дейност, което е всъщност неговата комуникативна функция [7]. „Ефективността на общуването се определя от степента на съответствие между казаното и действително разбраното от страна на непосредствените участници и сигнализира за личната им удовлетвореност от участието в комуникативния акт“ [8].

Особености на комуникацията в училище

В образователната среда междуличностните интеракции и комуникативните процеси протичат в две основни посоки: първата се определя от взаимодействията между учител – ученик, а втората - от отношенията ученик - ученик. Образователно-възпитателният процес в училище е немислим без осъществяването на активни и двупосочни интеракции между непосредствените участници. За разлика от семейната среда, където в повечето случаи комуникацията протича относително свободно, в училище тя е до голяма степен регламентирана с цел регулация на поведението на учениците. Но и тук само една малка част от правилата са ясно предписани, докато останалите получават абстрактно определение. Това дава възможност на учителя да формира и прилага индивидуален комуникативен стил по време на обучението, като се стреми да се приспособи към общоприетите норми. Комуникацията, която е строго регулирана, по-скоро ще наложи дистанция и ще попречи истинското сближаване между учителя и учениците. В общия смисъл тази регулираност е необходима за утвърждаването на ефективно функционираща образователна среда [9]. В следствие на междуличностните взаимодействия и протичащите комуникативни процеси се изгражда социо-емоционалния климат в класната стая, който може да оказва повече или по-малко положително влияние върху образователния процес, но във всеки отделен случай той е

уникален и неповторим. Компетенциите на учителя, които помагат за създаване на положителен психичен климат и продуктивна работна атмосфера в класната стая се свеждат до някои важни умения, които той трябва да притежава - като способността за емпатия и готовността за разбиране и приемане на чувствата на ученика.

Предпоставки за ефективна комуникация в училище

За ефективното протичане на комуникативните процеси в образователната среда, важно условие е развитието на някои важни комуникативни умения, които трябва да притежават нейните участници:

- Умение за установяване и поддържане на междуличностни отношения;
- Идентифициране на нуждите и интересите на другите;
- Умение за активно слушане, чиято цел е правилното възприемане на съобщението, което изпраща единият от участниците в комуникацията и въз основа на точното разбиране на неговите намерения да се формулира ясен и адекватен отговор;
- Умение за задаването на смислени и конкретни въпроси, които са във връзка със споделяната информация от страна на участниците в комуникацията;
- Овладяване на средствата за вербална и невербална комуникация;
- Умения за разрешаване на междуличностни конфликти и др. [10,11].

Гладкото протичане на комуникативния процес, може да бъде възпрепятствано от някои комуникативни пречки и интерперсонални затруднения, под формата на малки или по-големи недоразумения и бариери, които да доведат до неуспеха на комуникацията. Такива затруднения най-често се появяват в процеса на изразяването на собствените чувства по време на комуникацията, заради допускането че другата страна може да се злоупотреби с тази информацията. Причината за породеният страх, че споделяните емоции и чувства, могат да бъдат използвани срещу личността на индивида под формата на подигравка е загубата на самооценката [12]. В такива случаи, комуникацията губи своята основна функция - предаване и обмен на информация. Неуспешната комуникация, може да е превърне в източник на допълнителни конфликти и разпадане на вече установените отношения.

Преодоляването на бариерите пред комуникацията е възможно, ако бъдат отчетени индивидуалните особености на участниците в комуникативния процес като ценности, нагласи, житейски опит, както и особеностите на културната им принадлежност.

Като цяло може да се каже, че комуникативните умения спомагат „взаимното опознаване, приемане и изграждане на доверие, да се поддържа искрена и недвусмислена комуникация“, както и за успешното управление на процесите в класната стая и разрешаване на междуличностните проблеми [13].

Комуникативните умения на учителите, които са важни за осигуряването на обратна връзка по време на обучението на майчин език, се превръщат във важен мотивационен фактор, влияещ върху това обучение. С терминът обратна връзка се обозначават резултатите на учениците от обучението, които те получават под формата на информация от страна на учителите. Учителите могат да използват обратната връзка, като стратегия за повишаване на равнището на мотивацията за постижения. За да бъде мотивираща, обратната връзка трябва да е конкретна - да отразява ясно какво учениците са направили правилно, така че в бъдеще да знаят как да действат, и да им помага да постигат успехи, основани на усилията. Освен това, тя трябва да се дава своевременно - непосредствено след изпълнението [14].

В конкретната социално-образователна среда, важна задача пред образованието на майчин български език е овладяването на една ключова комуникативна компетентност при обучаваните, която е следствие от усвояването на майчиния език. Това важно комуникативно умение е „общуването на майчин език, което се определя като способност да се изразяват и интерпретират идеи, мисли, чувства, факти и мнения в

устна и писмена форма (слушане, говорене, четене, писане) и да се взаимодейства лингвистично по съответстващ и творчески начин в богатия диапазон от социални и културни контексти, в образованието и в обучението, работата, дома и свободното време“ [15]. В педагогическата психология все повече се подчертават предимствата от овладяването на майчиния език за децата от етническите малцинства като стабилна образователна основа и важен елемент на етнокултурната идентичност. От друга страна, се изтъква важността от владееенето на официалния език на държавата в която детето живее, като средство за социална комуникация.

Начинът за организация на образователните дейности, насочени към развитието на комуникативните умения на майчин език до голяма степен се определя от факторите на средата и нейните специфични особености, както и от възрастовите особености на децата от малцинствената група. В процеса на усвояване на майчиния език по време на обучението в училище за децата от българското малцинство в Република Сърбия, средата може да окаже благоприятно въздействие чрез редуцирането на нивата на тревожност, поддържане на високо ниво на мотивация и самооценка на всеки отделен ученик. Редуцирането на тревожността при тези ученици може да се постигне, когато несъвършенствата при говоренето на майчиния език не се изтъкват от страна на другите като недостатък. Нивото на мотивация в тези условия, може да се повиши чрез показване на позитивно отношение към езика и културата на детето, както и чрез неговото подпомагане от страна на учителите при преодоляването на трудности по време на обучението. Проявата на търпение от страна на учителите и въздържането от деструктивни критики за допуснатите грешки по време на обучението и използването им като възможност за допълнителна рефлексия и откриване на нови възможности за учене, както и насърчаване на усилията на учениците и подчертаване на личния прогрес са важни условия за повишаването нивата на мотивацията за учене в училище [16]. Особено значение може да има позитивната оценка не само на получените резултати, но и на положените усилия. Това в най-голяма степен се отнася за малките ученици, които за първи път в училище изучават книжовната форма на майчиния език, тъй като преди това в семейната среда и в общността са използвали диалектна форма на българския език. За неговото овладяване, както и за развитие на комуникативните умения в училище, тези деца се нуждаят от особена подкрепа и насърчаване от страна на учителите. Самооценката може да се повиши в резултат от приемането на детето от страна на връстниците и когато възприетите шансовете за успех са равни с тези на другите деца от групата с обучение на майчин език [17].

Заклучение

В заключение може да се каже, че в държавните училищата в Република Сърбия, в които съвместно съществуват както паралелки на български, така и паралелки на сръбски език, учителите които преподават двуезично са наточарени допълнително без материални стимули. Те имат и проблема да адаптират законово утвърденото различие в преподаването на български и сръбски език по начин, който позволява учениците да усвоят пълноценно както основния, така и допълнителния материал. За да бъдат тези учители добре квалифицирани и ефективни е необходимо непрекъснато да доусъвършенстват и надграждат своите езикови и комуникативни компетенции. В конкретния случай, част от малцинствената група предпочита да запази майчиния език на учениците и да го използва като основно средство за обучение в училищата, което „не трябва да бъде пренебрегвано от страна на училището и учителите, лишавайки по този начин учениците от достъп до тази съществена образователна основа“ [18]. Освен това, тези ученици са изправени пред допълнителни затруднения при усвояването на литературната форма на майчиния български език, поради агресивното въздействие на

сръбската езикова среда в която са поставени тези деца - най-вече от медиите. Съществен проблем е и преодоляването на диалектната форма на използвания в малцинствената група български език. Трябва да се отчете и една специфична особеност на комуникацията „учител – ученик” в малкия град. Те контактуват не само по време на обучението в класната стая, но имат и множество неформални контакти извън нея. Затова въздействието, което оказват тези учители върху формирането и развитието на учениците е значително по-голямо. И това въздействие може да бъде не само положително. Последното поставя особено високи изисквания към учителите, осъществяващи обучението на майчин български език. Те трябва да бъдат привлекателен пример за учениците, за да ги приобщават към малцинствената общност. Като се има предвид че огромната част от абитуриентите, завършващи гимназия в Босилеград и Цариград, продължават образованието си в България, това приобщаване има много важно значение за успешната реализация на учениците.

Познаването и удовлетворяването на специфичните потребности на учениците в паралелките с обучение на майчин български език до голяма степен зависи от познаването на културните особености на българската общност в Република Сърбия. Следователно, учителите, които не са част от общността и не познават специфичните особености на нейните представители, биха срещнали затруднения при осъществяването на ефективна комуникация с учениците. Важна предпоставка за постигането на последната е поддържането на положителен социо-емоционален климат по време на образователния процес. За целта е необходимо методично да се работи за усъвършенстването на уменията за ефективна комуникация на учителите, провеждащи обучението на майчин език. Тези умения трябва да бъдат релевантни за условията в които се провежда обучението, за да се създава атмосфера на сътрудничество и взаимно доверие между неговите участници. Като краен резултат се получава повишаване на нивото на мотивацията за учене, което от своя страна допринася за повишаване ефективността на образователния процес на майчин български език в Република Сърбия.

Цитати:

[1] Закон о основном образовању и васпитању. (ДВ, РС бр. 55/2013 г.).

[2] Младенова, И. (2016). Правна и организациона уредба на образованието на майчин български език в държавните училища в Република Сърбия. В: Илиева, С., М. Р. Маркович, Й. Янкулова (съст.). *Лидерство и организационно развитие*, УИ „Св. Кл. Охридски“, 2016, с. 918.

[3] Каменов, Е., М. Микеш, Ј. Клеменовић. (1996). Развивање двојезичне комуникације предшколске деце у вишекултурној средини, *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду*, N XXIV, с. 233-238.

[4] Дјерманов, Ј., С. Костовић, М. Косановић. (1998). Комуникација - актуелни проблеми проучавања у друштвенохуманистичким наукама, *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду*, N XXVI, 140-141.

[5] Янкулова, Й. (2016). *Педагогическа психология*. (Второ прераб. и доп. изд.). София: Парадигма, 188.

[6] Корсини, Р. Дж. (ред.) (2008). *Енциклопедия по психология и поведенческа наука*. София: НИ, 510.

[7] Джонев, С. (1996). *Социална психология*. Т. 2. С., Софи-Р, 32.

[8] Янкулова, Й. (2016). *Педагогическа психология*. (Второ прераб. и доп. изд.). София: Парадигма, 201.

[9] Зрински, Л. (1995). За теорията на педагогическата комуникация, *Педагогика*, 1995, кн. 1, 79-80.

- [10] Гајић, О. (1997). Динамизми конструктивне комуникације између наставника и ученика (са освртом на модел Томаса Гордона), *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду*, N XXV, 282-283.
- [11] Јанкулова, Ђ. (2016). *Педагогическа психологија*. (Второ прераб. и доп. изд.).Софија: Парадигма, 202-203.
- [12] Јанкулова, Ђ. (2016). *Педагогическа психологија*. (Второ прераб. и доп. изд.).Софија: Парадигма, 202-203.
- [13] Јанкулова, Ђ. (2016). *Педагогическа психологија*. (Второ прераб. и доп. изд.).Софија: Парадигма, 202-203.
- [14] Славин, Р. (2004). *Педагогическа психологија*. Софија: НИ, 418-419.
- [15] Сотирова, М. (2011). Многезичие и интеркултурна комуникација в образователното пространство, *Реторика и комуникации*, 2011, бр. 1, http://rhetoric.bg/wp-content/uploads/2011/09/Sotirova_Maya_Multilingualism-2011.pdf, последно посещение на 10.03.2017.
- [16] Цветкова, Ђ. (2001). *Мотивационна и когнитивна регулација на ученето*. Софија: Пропелер, 140-141.
- [17] Клеменовић, Ј. (2000). Фактори у двојезичној средини од којих зависи учење другог језика, *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду*, N XXVIII, с. 302.
- [18] Стърнбърг, Р., Уенди, У. (2004). *Педагогическа психологија*. Софија: Изток-Запад, 115-116.

Литература:

- Джонев, С. (1996). *Социална психологија*. Т. 2. Софија: Софи-Р, 32.
- Корсини, Р. Дж. (ред.) (2008). *Енциклопедия по психологија и поведенческа наука*. Софија: НИ, 510.
- Зрински, Ј. (1995). За теоријата на педагогическата комуникација. *Педагогика*, 1995, кн. 1, 79-80.
- Младенова, И. (2016). Правна и организационна уредба на образованието на мајчин бугарски јазик в државните училища в Република Србија. *Лидерство и организационно развитие*, УИ „Св. Кл. Охридски“, 2016, с. 918.
- Славин, Р. (2004). *Педагогическа психологија*. Софија: НИ, 418-419.
- Сотирова, М. (2011). Многезичие и интеркултурна комуникација в образователното пространство. *Реторика и комуникации*, 2011, бр. 1 - http://rhetoric.bg/wp-content/uploads/2011/09/Sotirova_Maya_Multilingualism-2011.pdf, последно посещение на 10.03.2017.
- Стърнбърг, Р., Уенди, У. (2004). *Педагогическа психологија*. Софија: Изток-Запад, 115-116.
- Цветкова, Ђ. (2001). *Мотивационна и когнитивна регулација на ученето*. Софија: Пропелер.
- Јанкулова, Ђ. (2016). *Педагогическа психологија*. (Второ прераб. и доп. изд.), Софија: Парадигма, 187-205.
- Гајић, О. (1997). Динамизми конструктивне комуникације између наставника и ученика (са освртом на модел Томаса Гордона), *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду*, N XXV, 279-296.
- Дјерманов, Ј., С. Костовић, М. Косановић. (1998). Комуникација - актуелни проблеми проучавања у друштвенохуманистичким наукама, *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду*, N XXVI, 140-141.
- Закон о заштити права и слобода националних мањина. (ДВ, РС бр. 72/2009).
- Закон о основама система образовања и васпитања. (ДВ, РС бр. 72/2009, 52/2011 и 55/2013 г.).

Закон о основном образовању и васпитању. (ДВ, РС бр. 55/2013 г.).

Закон о националним саветима националних мањина. (ДВ, РС бр. 72/2009, 20/2014, 55/2014).

Закон о средњем образовању и васпитању. (ДВ, РС бр. 55/2013 г.).

Закон о уџбеницима. (ДВ, РС бр. 68/2015 г.).

Каменов, Е., М. Микеш, Ј. Клеменовић. (1996). Развијање двојезичне комуникације предшколске деце у вишекултурној средини, *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду*, N XXIV, 233-238.

Клеменовић, Ј. (2000). Фактори у двојезичној средини од којих зависи учење другог језика, *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду*, N XXVIII, 302.

Електронно научно списание „Реторика и комуникации“, бр. 28, мај 2017 г.
<http://rhetoric.bg/>, <http://journal.rhetoric.bg/>